

„Zadnji del knjige nam v osmih poglavjih predstavlja Trumbićevo politično aktivnost v novonastali državi. Trumbić je v konstituenti ostro kritiziral predlog ustave in kritiziral ustavo tudi po njenem sprejetju. Sprva se Trumbić ni pridružil nobeni stranki, kasneje pa je bil v Hrvatski zajednici, podpiral HRSS in Radića, a se z njim razšel, ko je ta priznal kralja in ustavo. Do uvedbe diktature je deloval v Hrvatski federalistički seljački stranki. Po atentatu v skupščini se je približal HSS in nato postal tudi njen član. Bil je avtor Zagrebških punktacij. Zanimiv je tudi pregled njegovih pogledov na rešitev krize v državi, in s tem tudi problema Hrvaške. Tako je zagovarjal troplemnski (vendar decentraliziran) unitarizem, nato avtonomistično-federalističen položaj Hrvaške, federativno razdelitev države na pet enot (Srbija, Črna Gora, Bosna in Hercegovina, Hrvaška in Slovenija), pa tudi konfederacijo. Za realizacijo teh predlogov je vedno predlagal in zagovarjal legalna politična sredstva.

Za zaključno oceno dela in vloge Ante Trumbića si je avtor sposodil misel, ki jo je o Trumbiću zapisal v svoj Dnevnik leta 1967 M. Krleža. Krleža ga je označil kot kapitana politične ladje polpretekle dobe, kot kapitana, ki je kljub različnim oviram ves čas plul v svojo smer. Knjiga I. Petrinovića je tehten prispevek k poznavanju in razumevanju pomembnega časa v hrvaški in jugoslovanski zgodovini. Hkrati pa je tudi primer prikaza vpliva posameznika na razvoj in (ne)uresničitev neke, ne samo njegove, ideje.

Bojan Balkovec

Anton Novačan, *Jeruzalem—Kairo. Spomini 1942—1945*. Uredil Bruno Hartman. Ljubljana: Slovenska Matica, 1986. 393 strani.

V zelo živopisnem svetu starojugoslovanske politike je bil Anton Novačan še posebej barvita osebnost. Orjak po postavi, človek izredne telesne moči, ki si je domišljjal, da je nezakonski potomec celjskih grofov (oziroma, če hočete, celjskih knezov), literat in diplomat, je imel v starojugoslovanski politični areni pogosto »večja usta kot želodec«. Znani so njegovi politični preobrati, paberkovanja za državnimi diplomatskimi službami, iskanja uspehov v advokaturi in spet delovanje v diplomatski službi.

Dnevniški spomini, ki jih imamo pred sabo, nam razgrinjajo njegovo zunanje delovanje ter notranje intimno doživljanje v obdobju, ki ga je kot politični begunec preživel od 1942 do 1945 na Bližnjem vzhodu. Rokopise teh spominov je leta 1975 ljubljanski Narodni in univerzitetni inžirnici izročila Novačanova žena Josipina, potem ko je Anton leta 1951 umrl v Argentini, žena pa se je leta 1963 vrnila v Jugoslavijo.

Novačanovi dnevniški zapisi nam ga razkrivajo potem, ko je junija 1942 begnil pred Nemci iz Beograda, živel v Jeruzalemu in kasneje v Kairu, bil vpleten v politična spletkarjenja begunskih jugoslovanskih politikov, ko so ga zaradi suma, da je nemški agent, spravili tudi v angleški zapor v Latrunu, iz kasnejših izraelsko-arabskih vojn slavnem kraju (Latrunski žep v bojih leta 1948) konec decembra 1942. V zaporu je bil do avgusta 1943, septembra 1943 pa je uspel priti v Kairo, od januarja do septembra 1944 je imel neko ne posebno pomembno službo v jugoslovanski begunski vladi, nato pa je bil upokojen kot bivši narodni poslanec. Oktobra 1945 je prišel preko Taranta v Rim in tam se njegovi dnevniški zapiski v pričujoči knjigi tudi končajo.

Razgibana življenjska pot je nato Novačana vodila v Trst, kjer se je prvič po letu 1942 spet srečal z ženo, ki je v tem času ostala v domovini. Kljub pozivom visokih predstavnikov novih jugoslovanskih oblasti pa se Novačan ni hotel vrniti v Jugoslavijo, pač pa se je po bivanju v Trstu leta 1949 preselil z ženo v Argentino, kjer je skušal živeti na svojem posestvu v pokrajini Misiones ob paragvajski in brazilski meji. Neprimerno podnebje je pospešilo njegovo smrt že omenjenega leta 1951.

Vsa protislovja Novačanovega življenja se lepo razgrinjajo pred nami na straneh njegovih dnevniških spominov. Po eni plati stopa pred nas njegova stiska človeka, ločenega od domovine in žene, ki išče notranje moči v osebni vernosti in literaturi, v pisanju velike sonetne pesnitve Péti evangelij, po drugi pa spet srečamo gromovnika, ki kliče prekletstvo in kazen nad spletkarske in spolzke emigrantske politike, ki pošilja spomenice na vse strani, pošilja svoje pesmi Stalinu ter mu predlaga, kakšna naj bo poveljna ureditev Slovenije. Na trenutke so njegovi zapisi pretresljivi dokumenti velike literarne vrednosti, včasih pa ob popisovanju sanj ali jedilnikov zvenijo prav smešno in groteskno. Vsekakor je njegova objavljena knjiga spominov dragocen vir za predstavitev življenja naših begunskih politikov ter spletk med njimi.

Spremní besedi k Novačanovim Spominom 1942—1945 sta prispevala Bogo Grafenauer in urednik knjige Bruno Hartman. Slednji nam v temeljiti spremni besedi natančno predstavi Novačanovo razburkano življenjsko pot ter njegovo politično in literarno delovanje, torej vse sukanje tega »velikega kolesa brez osi«, kot je Novačana duhovito označil Joža Glonar. K razumljivosti Novačanovih spominov precej prispeva tudi izčrpno kazalo s kratkimi oznakami oseb, ki se pojavljajo v njih.

Andreja Vovko

Ferruccio Clavara-Riccardo Ruttar, *Sloveni ed emigrazione. Il caso delle Valli del Natisone*. Cedad: Zveza Beneških Izseljencev, 1985. 164 strani.

Ne vem kako drugače kot z izrazom katastrofa lahko označimo stanje, v katerem prebivalstvo nekega zaključenegega območja izgubi v 30 letih 54 % vsega prebivalstva in povrh še njegov najvitalnejši del. Katastrofa je ustrezen izraz seveda le ob dopolnilnem podatku, da so se ti ljudje izselili. Ta opisani primer je usoda beneških Slovencev, najzahodnejšega poganjka slovenskega naroda. Kako je prišlo do te katastrofe, kje so njene korenine in kaj bi bilo treba storiti, da bi jo vsaj nekoliko omilili, je vsebina pričujoče knjige. Založila jo je Zveza Beneških Izseljencev, ki je bila ustanovljena leta 1968 v švicarskem kraju Orbe, napisala pa raziskovalca zamejskega Slovenskega raziskovalnega inštituta v Trstu (znanega tudi po kratki SLORI) Ferruccio Clavara in Riccardo Ruttar.

Dovolj, a še vedno premalo je znano, da se Slovenci v videmski pokrajini italijanske dežele Furlanija-Juljska krajina še vedno borijo za najosnovnejše priznanje svojega obstoja kot dela slovenske narodnostne skupnosti v Italiji, kar je skupaj z veliko gospodarsko nerazvitostjo Beneške Slovenije eno temeljnih vprašanj, s katerimi se poleg drugih zamejskih slovenskih organizacij sooča tudi omenjena Zveza Beneških Izseljencev. Publikacijo, o kateri gre beseda, si je Zveza zamislila kot informativni pripomoček lastnim članom, pa tudi širšemu javnemu mnenju, ki po besedah Walterja Dresciga v uvodu nima točne slike o človeških, zgodovinskih, kulturnih, ekonomskih in političnih razsežnostih vprašanja zaščite slovenske, narodnostne manjšine v videmski pokrajini. Zato po krajšem zgodovinskem uvodu avtorja namenita največ pozornosti analizi demografskih, psiholoških, socialnih, kulturnih in ekonomskih posledic asimilacijskega procesa Beneških Slovencev, ki se je začel že z njihovo priključitvijo k Italiji leta 1866.

Prvi del knjige je posvečen kratkemu zgodovinskemu orisu Beneške Slovenije od naselitve, pokristjanjevanja, časa oglejskega patriarhata in beneške republike do omenjene priključitve k Italiji, vloge duhovščine, razvoja v času fašizma in med drugo svetovno vojno do stanja v povojni italijanski republiki. Avtorja sta ga napisala predvsem na podlagi do sedaj nastalih zgodovinskih del.

Drugi del knjige ima značilen naslov »Nerazvitost in izseljevanje« ter vsebuje natančno analizo razmer v videmski pokrajini, politike italijanskih oblasti in njenih učinkov na beneške Slovence. Po uvodnem prikazu razmer nam avtorja s številnimi, izredno jasnimi tabelami ter grafikoni natančno predstavita demografsko izseljeniško katastrofo, ki smo jo omenili v uvodu. Sedem občin Beneške Slovenije je leta 1871 štel 14.051 ljudi, leta 1921 17.640, leta 1951 16.195, leta 1961 14.293, leta 1971 9.649 ter 1984 7.669. Iz ustreznega grafikona razberemo, da se je v obdobju 1871—1984 prebivalstvo Italije povečalo za 47 %, prebivalstvo Beneške Slovenije pa zmanjšalo za 54 %. Podobne pretresljive podatke dobimo iz tabel o starosti prebivalcev Beneške Slovenije, ki so prikazane z deležem starejših od 65 let in starih do 15 let. Za Beneško Slovenijo je bil delež starejših od 65 let leta 1951 9,36 %, leta 1981 21,8 %, medtem ko je bil v celotni videmski pokrajini 15,88 %, v italijanskem merilu pa 13,6 % ob skoraj enakem procentu starejših v Beneški Sloveniji in videmski pokrajini v letu 1951. Delež mladine do 15 let je znašal v Beneški Sloveniji leta 1951 24,6 %, leta 1981 pa 13,2 %. V videmski pokrajini je bil leta 1951 23,39 %, leta 1981 pa 18,14 % (v Italiji tega leta 21,7 %). Zaostalost tega področja prikazujeta avtorja tudi s podatki o stanju na šolskem področju in med drugim ugotovita, da pride v Beneški Sloveniji en nepismen na 110 oseb, povprečno v videmski pokrajini pa na 137 oseb.

V tretjem delu avtorja obravnavata vprašanja zaščite manjšin v okviru italijanske države ter navajata ustrezno zakonodajo vse do polemik o tem, ali je mogoče člene Osimskega sporazuma, ki urejajo vprašanja zaščite slovenske manjšine v Italiji, razširiti tudi na Slovence v videmski pokrajini.

V zaključku predlagata avtorja vrsto predvsem ekonomskih in političnih ukrepov, ki naj bi pospešili razvoj Beneške Slovenije in tako tudi zajezili njeno krvavečo rano — izseljevanje.